

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN*

Gülşen SEYHAN ALIŞIK**

Özet: *Soyu Çingiz Han'a dayanan Maverâinnehir Özbeklerinin dördüncü hanı Ubeydullâh Han (d.1488-1489/ö. 1539), Ebu'l-Hayr Han'ın oğlu Mahmud Sultan'ın oğludur. Şeybânî sülalesine mensup diğer sultan ve hanlar gibi Ubeydullâh Han da Arapça ve Farsçayı eser verecek kadar iyi bilen, Kur'an'ı tercüme edebilecek ölçüde dinî bilimlere vakıf, koyu sünni gelenek içerisinde, dönemin en iyi hocalarından ders alarak yetişmiştir.*

Amcası Şeybanî Han gibi o da islâm fikhını Çingiz Han yasaları ile birleştirerek bir devlet yönetimi anlayışı geliştirmiştir. Ubeydullâh Han, Yesevîlik anlayışının hâkim olduğu bir kültür çevresi içerisinde yetiştirilmiştir. Ubeydullâh Han'ın eserlerinden biri bu bakımdan çok önemlidir: Divân-ı Hikmet. Divân-ı Hikmet, Ubeydullah Han'ın divanlarında bulunmayan hikmet tarzında şiirlerini içermektedir. Ubeydullâh Han, hikmetlerinde 'Ubeydî yanında Kul 'Ubeydî, Miskin 'Ubeydî mahlaslarını kullanmıştır.

Bu makalede, Ubeydullah Han'ın yaşamı, hikmetlerinden örnekler ve özellikle kendi hikmetlerinden hareketle devlet adamı olarak icraatları üzerindeki Yesevî etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ubeydullâh Han, Şeybânîler, Ahmed-i Yesevî, Yesevî takipçileri, hikmet, Divân-ı Hikmet.*

UBEYDULLÂH HAN AS THE FOLLOWER OF YASAVÎ

Abstract: *Ubeydullah (b.1488-1489/d.1539, who was the fourth khan of the Transoxiana Uzbeks, and whose family roots went back to Chingiz Khan, was son of Mahmud Sultan son of Ebu'l-Hayr Khan. As the other sultans and khans belonging to Shaibanid dynasty, Ubeydullah Khan was a true-bred intellectual who wrote both in Arabic and Persian. For he had a good mastery of the Islamic theology, he was capable of translating the Quran into Turkish within the frame of Sunnite tradition. Ubeydullah Khan, as his uncle Shaibani Khan did, developed an original state administration system integrating Islamic canon law with Chingiz Khan's acts. Ubeydullah Khan was brought up in a cultural environment where the Yasavi apprehension was predominant. One of his works, titled Divân-i Hiqmat, is significant in this respect. This work contains the poems written in the hiqmat style, normally not used in his other diwans. Ubeydullah Khan, besides "Ubeydî", also used the appellations such as "Qul Ubeydî" or "Misqin Ubeydî". In this article, certain examples from his hiqmat, especially those reflecting the Yasavi*

* Bu yazı, aynı adla 38. ICANAS (10-15 Eylül Ankara) toplantısında bildiri olarak sunulmuş ve daha sonra genişletilerek makale biçimine dönüştürülmüştür.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi.

effects on his activities as a statesman are evaluated.

Keywords: *Ubeydullâh Khan, Shabanids, Khoca Ahmed-i Yasavî, Yasavî followers, hiqmat, Divân-ı Hiqmat.*

Orta Asya Türk edebiyatı yaklaşık dokuz yüzyıllık bir süreden beri Araplara ve İranlılara karşı Türk, Şiilere karşı Sünnî kimliği ile tanınmıştır. Bu edebiyatın doğuşu ve gelişimi İslâmiyetin dinî, siyasî ve kültürel ortamında Türk'e özgü bir edebî ifade aracı yaratıp geliştirmeye ve bunun yaygınlaşmasını sağlamağa yönelik bilinçli gayretlerin sonucudur. Orta Asya Türk edebiyatı iki önemli rol üstlenmiştir: Birincisi Kur'an dili olarak Arapçanın sahip olduğu üstünlüğün sonucu ortaya çıkan Araplaşmaya ve İran edebiyatının etkisi ile Farsçanın ve Fars kültürünün yaygınlaşmasına karşı sağlam zemin oluşturmak; ikincisi ise Türklerin İslâmlığın kabulünden sonra ortaya koydukları bir edebiyat anlayışı ile Türk'e has değerler oluşturmak ve onları Türk milletine taşımaktır. Bu değerler çerçevesinde ortaya konan eserler boy, coğrafî sınır lehçe vb. ayrımlar olmaksızın bütün bir Türk kültürünün ortak paydasını oluşturmaktadır. Türk merkezli İslâmiyet anlayışını korumak ve aktarmak için edebî alanda verilen bu mücadele Orta Asya Türk edebiyatının uzun ömürlü olmasını da sağlamıştır (Bodroglıgeti 1998: 53).

İslâmlığın yaygınlaşmağa başladığı dönemde, ki bu Karahanlılar dönemine tekabül eder, buna paralel olarak Orta Asya'da dinî/ tasavvufî/ derviş Türk edebiyatı da kendi kuralları içerisinde oluşmağa ve yayılmağa başlamıştır. Bu noktada Türk dünyasında etkisi en uzun olan ve bütün bir Türklük coğrafyasına yayılan şahsiyet kuşkusuz Ahmed-i Yesevî olmuştur. Yesevî, çok iyi Arapça ve Farsça bilmesine karşın eserlerini Türk diliyle ve millî vezin olan hece ölçüsüyle vermiştir. Yesevî'nin düşünceleri ve akideleri binlerce takipçisi, halifeleri ve açtığı yol ile yalnızca halka yön vermekle kalmamış, Timürlüler ve Şeybânîler dönemi Orta Asya'sında neredeyse bütün bir devlet geleneğini de etkilemiştir. Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri de Şeybânîlerin dördüncü hanı ve Yesevî takipçisi olan Ubeydullâh Han [893 (1488/1489)- Buhara 1539], şiirlerindeki takma adıyla Kul Ubeydî'dir. Ubeydullâh Han'ın, çağdaş İslâm dünyasındaki rolünün daha iyi anlaşılması için kendisinin faaliyetlerinin ardında yatan değerlendirme ve sebepleri araştırmak gerekir, bu bağlamda Ahmed-i Yesevî öğretisinin temel ilkelerini yakından incelemek yeterli olacaktır:

Ahmed-i Yesevî öğretisinin en önemli özelliklerinden birisi; göçebe Orta Asya Türklerinin kısmen de olsa yerleşik düzene geçiş dönemlerine kendilerine kazandırılmış olan daha yüksek kültürel değerlerdir. Ahmed-i Yesevî ve takipçileri, Orta Asya merkezli olmak üzere Türk boylarına mümkün olduğu kadar yalın ve sade terimler kullanarak hitap etmiş ve bu anlamda Arap-Fars yüksek zümre edebî terminolojisi ile mukayese edildiğinde kitlelere ulaşmada ve sonuç almada çok daha büyük mesafeler kat etmişlerdir.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

Ahmed-i Yesevî öğretisinin en temel özelliği, rahat ve etkin bir iletişim kurulmasına yarayacak bir dil ve terminoloji kullanımı idi, böylece sosyal toplumun alt tabakalarına ulaşılmış ve bu yaklaşım biçimi; Ahmed-i Yesevî'yi “Türkistan’ın manevî hakani” konumuna ulaştırmıştır. Şeybânî Han’ın, bir araya getirdiği müslümanlar herhangi bir boy ayırmacılığı gütmeyen Türklerden oluşmakta idi. İslamî ideolojinin; Şeybânî Han tarafından yalnızca Türkler arasında ve boy ayırmacılığına izin vermeyerek, toplumun en düşük sosyal katmanları arasında bile yalın Türkçe kullanmak suretiyle yaygınlaştırılması, Han’ın soy kimliğine yaklaşımını da göstermektedir. Ahmed-i Yesevî tarafından kullanılan terminoloji arasında yer alan “*hubbu’l-vatan*” hadisi, Şeybânî Han’dan sonar Ubeydullâh Han tarafından da başarıyla kullanılmış ve Orta Asya Türkleri arasında etkili olmuştur. Ahmed-i Yesevî, “şeriat”, “tarikat” ve “hakikat” terimlerinin üzerinde sırasıyla durmuş ve “şeriat” söz konusu olmadan, tarikat ve hakikatın geçerli olamayacağını savunmuştur. Ancak, Şeybânî Han’ın, tarikat ve hakikat kavramları üzerinde yeteri kadar durmadığını görüyoruz, zira bu kavramlar kendisinin siyasî ideolojisine pek de uygun düşmemekte idi. Ahmed-i Yesevî ise yukarıda saydığı kavramlara hayatı boyunca bağlı kalmış ve İslâmîliği Türk gelenekleri çerçevesinde yorumlama ve yayma rolünü, Orta Asya’da Türkler arasında başarı ile icra etmiştir. Ubeydullâh Han, şeriat ve Sünnî ideolojiyi, Peygamber’den gelen bir miras olarak tanımlamış ve bu ideolojiyi Orta Asya Türkleri arasında mutlak hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla kullanmıştır (Schimmel 1960: 149-166).

Şeybânî Han’ın kardeşi Buhara Sultanı Mahmud Han’ın oğlu olan Ubeydullâh Han, elli üç yaşlık kısa ömründe iyi bir devlet adamı olmanın yanı sıra, 16.yüzyıl Orta Asya Türkçesi için son derece önemli eserler de vermiştir. Ahmed-i Yesevî’ye gönülden bağlı olan Ubeydullâh Han, klâsik tarzda divan yazmakla kalmamış bir de müstakil hikmet divanı yazmıştır. İlk örneklerini Ahmed-i Yesevî’nin verdiği ve *hikmet* adı ile adlandırılan, hece ölçüsü ile dinî-tasavvufî manzumeler yazma geleneği Yesevî takipçileri tarafından, özellikle Orta Asya’da yüzyıllar boyu devam etmiştir. Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerinin toplandığı *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları, yazılışlarından çok sonraları Yesevî dervişleri tarafından bir araya getirilmiş ve istinsah edilmişlerdir (Eraslan 2000: 40-42). Bir nevi hikmet mecmuası olan bu yazmalarda, Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerinin yanı sıra, aynı tarzda Yesevî dervişleri tarafından yazılmış hikmetler de bulunmaktadır. Ubeydullâh Han’ın, Ahmed-i Yesevî’ye ait *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları içinde Kul ‘Ubeyd, Kul ‘Ubeydî, Miskîn ‘Ubeydî takma adları ile yazdığı hikmetler bilinmekte idi ancak bir divan teşkil edecek sayıda hikmet yazıp yazmadığı hususunda kayıtlarda kesin bir bilgi bulunmamakta idi.

Aşağıda ayrıntılı tanımları yapılacak olan Ubeydullâh Han’a ait *Hikmet* divanlarında hikmet başlığı ile tavsif edilmiş yaklaşık 250 hikmet tesbit ettik. Tabî ki şunu da hemen belirtmek gerekir Ubeydî’nin hikmetlerinin sayısının bu kadarla sınırlı olmadığını yaptığımız araştırma sonucunda açıklıkla söyleyebiliriz. Bizim

ifade ettiğimiz sayı Ubeydî'nin kendi dönemine yakın tarihte kendi adına oluşturulmuş yazmalardaki hikmet sayısını ifade etmektedir. Bilindiği üzere Orta Asya'da ve hatta Anadolu'da Câmî'ü'l Me'ânî gibi (Ergin 1949: 539-569) hikmet içeren yazma ya da basma mecmualar mevcuttur.

Ubeydullâh Han'ın dili XVI. yüzyıl Doğu Türk yazı dili özellikleri taşımaktadır. Türkçe'nin zengin kullanımlarını hikmetlerine ustalıkla aktaran Ubeydullâh Han, aynı ustalıkla Arapça ve Farsça'yı da kullanmıştır. Bu tür eserlerin incelenmesi, yazılmış bulunduğu dönemin dil özelliklerini ortaya koymak açısından önemli olduğu kadar, Orta Asya din ve kültür tarihi açısından da önemlidir.

Ubeydullâh Han'ın Yaşamı

1. Siyasî Kişiliği

Ubeydullâh Han, Çingiz Han'ın büyük oğlu Cuçi Han'ın [ölüm: 1227] torunudur. Başka bir ifade ile Ebu'l-Hayr Han'ın [1411-1468] oğlu Şah Budak Han'ın ikinci oğlu Mahmud Han'ın oğludur. Doğum tarihi H. 892/M. 1488-1489'dur.¹

Coğrafi anlamda başta Özbek Hanlarına yurt olan, ve çeşitli kaynaklarda Maverâünnehr ve Horasan olarak adlandırılan, Zarefşan ırmağı kıyıları ile özellikle Buhara ve çevresi, Türk egemenliği altında Orta Asya'daki en önemli tasavvuf merkezi olmuştur. Ubeydullâh Han'ın gerek siyasî gerekse edebî kişiliği açısından Buhara çok önemlidir².

Buhara, Çingiz Han tarafından 616/ M. 1220 yılında fethedilmiş ve şehir, eski kültür izleri kalmayacak biçimde, bütünüyle Türkleştirilmiştir. Buhara, Ögedey Han zamanında bayındır hâle getirilmiş [1229-1241], Mes'ud Beg zamanında da [ö. 1289] bölgenin en önemli kültür merkezi olma konumunu sürdürmüştür (Buell 1979: 121-151, Morgan 2001 67, 108). Özbeklerin en önemli şehri olan Buhara'nın

1 Tevârih-i Güzide-i Nusret-nâme. BM. Or. 3222, yaprak 144a.

Khwaca Baha Al-Din Nithari Bukhari (1969). *Mudhakkir-i Ahbâb*, [Edited with Critical Notes and Introduction, Syed Muhammed Fazlullah] p. 23-42.

Hoffman, H. F.(1969). *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Vol. 6, s. 43-53. Hoffman burada doğum tarihini H.892/ M. 1486-1487 olarak gösterir.

Ateş 1965: 128 “ Onun doğum tarihini tespit etmek mümkündür. ... Safevîler devleti tarihçisi Hasan Bik Rumlu tanınmış *Ahsan al-tavârîh*'inde, Ubeydullah Han'dan dolayısı ile söz açarken, son olarak, 946 (1539) yılında ölümü ile ilgili yazdığı satırlarda, onun 53 yaşında öldüğünü söyler. Buna göre - ve bu tarihçi yılları hicrî yani kamerî takvime göre verdiğinden -, Ubeydullah Han 893 (1488/1489) yılında doğmuştur.”

2 Buhara sözcüğü Soğotça βuxarak ve ET. buqaraâ "kutlu yer" ya da yerel söyleyiş biçimi vihara "budist manastırı" ve Ar. fâqera " manastır" anlamlarına gelir. Frye, N. Richard , (1990). "Bukhara in Pre-Islamic Times", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, p. 512, Routledge and Kegan Paul, London and New York.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

yönetimi, amcası Şeybânî Han'ın M.1510'da öldürülmesinden sonra, kısa bir süre için Hanlığın başına getirilen Süyünç Han zamanında Şeybânî Han'ın yeğeni Ubeydullâh Han'a geçmiştir. 1510 yılında ise Süyünç Han'ın yerine tahta Köçkünçi Han getirilmiştir. Şeybânî devletinin idaresi 1510- 1532 yılları arasında Köçkünçi Han'a, Bundan sonra da Ebu Said Han'a geçmiştir. Bu dönemde Ubeydullâh Han, Buhara Han'ı olarak devletin askerî işlerini yürütmüştür. Ubeydullâh Han, Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarda genç bir tigin olarak yer almış ve özellikle Şah İsmail ile güç birliği yaparak, ordusu ile Kâbil'den kuzeye yürüyen ve Amu Derya'yı geçerek Özbekler tarafından boşaltılmış olan Semerkand, Karşî ve Buhara'ya giren Babür'e karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

Ubeydullâh Han'ın askerî alanda en büyük başarısına konu olan savaş, Gudivan Savaşı olarak bilinir³. Şah İsmail, Şeybânî Han'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Meşhed, Herat ve Belh'i de ele geçirmiş, böylece Amu Derya, Safevî ve Özbekler arasında sınır konumunu kazanmıştır. Şah İsmail, Babür'e destek vermek amacı ile M. 918 / H. 1512'de Emir Yar Ahmed-i Isfahânî komutasında bir birlik göndermiştir. Kimi kaynaklarda Emir Necm ve Bâbü'ün komutasındaki birliğin altmış bin kişiye ulaştığı belirtilmekte, buna karşılık Ubeydullâh Han'ın komutasındaki birliğin ise üç bin ila beş bin kişiden oluştuğu ifade edilmektedir⁴.

Ubeydullâh Han, 12 Kasım 1512 tarihindeki bu savaşı, Canı-Beg Sultan komutasındaki atlı birlikler klâsik Türk savaş yöntemi ile Bâbü'ün karargâhının tam ortasına sevk ederek kazanmış ve büyük bir utku elde etmiştir. Savaşı kaybeden Bâbü, Hisar-ı Şadmân'a çekilirken, Maverâünnehr'in Özbeklerden alınması da hayâl olmuştur.

Bâbü- Safevî güç birliğinin stratejik temelini batıdaki Osmanlı tehdidine karşı, Safevîlerin doğu sınırlarını Bâbü aracılığı ile güvenceye alması ve karşılığında ise Bâbü'ün Şah İsmail'in önderliğini kabul ederek Şah İsmail adına sikke bastırması oluşturur.

Ubeydullâh Han, bütün hayatı boyunca Safevîlerle mücadele etmiş, defaten Harezm'e ve Horasan'a seferler düzenlemiştir. Bu çerçevede Ubeydullâh Han, Osmanlı Devleti ile Yavuz Sultan Selim Han zamanında resmî ilişkiler de kurmuştur⁵.

3 Bu konuda geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Alpargu, M. (1995), "Bir Özbek Hanı Ubeydullah Han", *TK*, sayı. 346: 109-115; Honcı, Fazlullah Bin Ruzbehânî (1962). *Mehmân--Nâme-ye Bokhârâ* [edited by Sotodeh, Manoocehr] Tehran: 56-92.

4 Bu konuda geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Howorth, H. H, (1880). *History of Mongols*, Part II, London: 712-723.; Vambéry, Armin (1873). *History of Bokhara*, London: 274-281.; Savory, R. M. (1987). *Studies on the History of Safavid Iran*, London: 78.; Ghulem Sorvar (1939). *History of Shah Ismail Safawî*, Aligarh: 64.

5 Feridun Beg Ahmed (1274/1858), *Mecmua-i Mü'nşa'âtüs.-Salâtin* [ikinci tab], İstanbul.(mektupların tarihi 1514 ve 1515'tir)

Ebu Said Han'ın 1532 yılında ölümünden sonra 1533 yılında Ubeydullâh Han Maverâünnehir Şeybanilerinin başına geçmiştir. Ubeydullâh Han zamanında sikke bastırılmış özellikle Buhara'da bu sikkeler ölümünden sonra da tedavülde kalmıştır. Ancak alışılmışın dışında Ubeydullâh Han büyük bir tevazu örneği sergileyerek sikkelerin üzerine kendi adını bastırmamıştır (Lowick 1966: 251)

Ubeydullâh Han, H 946/ M. 1539-1540 yılında 53 yaşında, Buhara'da vefat etmiş ve kendisinin hocası Mîr Arap için yaptırdığı Mîr Arap Medresesi'nin külliyesinde defnedilmiştir.

2. Yetiştığı Muhit Ve Sanatçı Kişiliği

Ubeydullâh Han, döneminin ileri gelen bilim adamlarından eğitim almış ve devlet adamlığı yanında çeşitli bilimlere hâkim, Arapça ve Farsçayı da eser verecek düzeyde iyi derecede bilen devlet adamı, aydın ve yazar kimliklerini hâizdir.

Yetiştığı bölge olan Buhara, Türklerin İslâmlaşmasından sonra diğer bilimlerin yanı sıra İslâmî bilimlerin de bir nevi merkezi durumuna gelmiştir. Fıkıhta Hanefî mezhebine bağlı Özbekler, Orta Asya'da İslâmîliğin Türk töresi ile birlikte anlaşılmasını ve yerleşmesini sağlamış olan Ahmed-i Yesevî'yi son derece bağlı idiler (Açıkgöz 2002: 25-26). Bizzat Ubeydullâh Han da bu bağlılığını gerek bütün eserlerinde sergilediği ortak düşünce yapısı ile ve gerekse Ahmed-i Yesevî için yazmış olduğu müstakil bir hikmetle somut olarak ortaya koymuştur.

Bu dönemde özellikle Orta Asya'da Nakşibendî tarikatı, gerek hanlar ve sultanlar ve gerekse halk arasında çok yayılmış idi (Türer 1995: 361-368). Şeybânî Han ve yeğeni Ubeydullâh Han Nakşibendî tarikatına ve H^vâce Ubeydullâh Ahrar'a bağlı idiler. Ubeydullâh'ın dinî eserlerinde bu etki açık olarak görülür.

Ubeydullâh Han, kendi döneminin en iyi hocalarından dersler almıştır: Ubeydullâh'ın hadis bilmindeki hocası, döneminin bu alanda en önde gelen isimlerinden; H^vâce Mevlânâ İsfahânî'dir. Fıkıh bilimini Mevlânâ Mahmud Azizan'dan öğrenmiştir. Döneminde otorite olan Mevlânâ Yâr Muhammed'den de kelâm dersleri almıştır. Ubeydullâh bizzat Mevlânâ Yâr Muhammed'in gözetiminde Kur'an'ı hıfz etmiştir. Bu birikimi, onu daha sonra Kur'an üzerinde eser yazmağa yöneltecektir. Ubeydullâh, yalnız İslâmî bilimlerle sınırlı kalmamış, güzel sanatlarla da ilgilenmiştir. Müzekkir-i Ahbâb'dan⁶ edindiğimiz bilgiye göre, Ubeydullâh Han aynı zamanda iyi bir hattat idi, yedi ayrı tür hattı ustalıkla yazabiliyordu. Özellikle de Orta Asya'da ve İran'da Türkler arasında yayılmış bulunan nestalik yazısında usta

⁶ *Müzekkir-i Ahbâb* Farsça olarak *Mevlânâ Seyyid Hasan H^vâce Baha'addîn Nişârî-i Buḥārî* tarafından 974/1566 yılında yazılmış bir tezkire olup, Câmî sonrası Orta Asya ve Hindistan'da eser vermiş 275 şair, nakkaş, hattat, bilgin ve sanatçı ile ilgili biyografik bilgileri ihtiva eder.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

idi. Kaynaklarda Ubeydullâh Han'ın, Kur'an'ın 30 ayetini çok güzel bir hatla yazıya aktardığı bilgisi de vardır. Ubeydullâh Han'ın divanının British Museum yazması da döneminin en önde gelen hattatlarından Ali Meşhedî tarafından yazılmıştır. Ubeydullâh'ın hat hocasının kim olduğunu kaynaklardan öğrenemiyoruz, ama gerek kendisinin gerekse amcası Şeybânî Han'ın eserlerinin bir kısmını yazmış olan böyle bir ustadan da etkilenmiş olsa gerektir. Ubeydullâh, bunların yanı sıra musikî ile de işğal etmiş ve kaynaklarda onun iyi bir bestekâr olduğu kaydedilmiştir. Müzekkir-i Ahbâb'da onun makamlarla ilgili Farsça bir eseri olduğu ve Ubeydullâh'ın bestelerinin meclislerde seslendirildiği de yazılıdır (Harevie 1999: 16-24, Bekcanov 1993: 20-31). Ubeydullâh Han'ın bu musikî bilgisini hikmetlerinde de kullandığı görülür. Kimi hikmetler adeta zikir sırasında müzik eşliğinde icrâ edilmek üzere yazılmış gibidir:

'İşkî meyidin içip şevk ile aytadur-biz
Ten ten tenin teneni ten tenin teneni.

Ubeydullâh Han, zamanında şair, bilgin ve sanatçıların da koruyucusu ve destekleyicisi olmuştur. Bunlardan bir kısmı şunlardır: H^vâce Muhammed Efdalî (astroloji), Hafız Mirâsî, Şeyh Zekeriyâ (ilahiyat); Muhammed Salih, Kâtîlî, Hilalî, Mirza Hindû, Afşarî, Savtî, Mirza Dost Muhammed, Sâî (edebiyat), Kevkebî (musikî), Mîrek Seyyid Gıyas (mimar); Mir Muhammed Bakır Yemenî, Mir Ali Katip (hattat) vb.

Ubeydullâh Han divanında 'Ubeyd, 'Ubeydî ve 'Ubeydullâh adlarını; hikmet divanında ise bunların yanı sıra daha çok Kul 'Ubeyd, Kul 'Ubeydî ve Miskîn 'Ubeydî mahlaslarını kullanmıştır.

Ubeydullâh Han gerek hece ve aruz vezinlerini gerekse dili hikmetlerde ustalıklı kullanmıştır. Başta Fuad Köprülü olmak üzere kimi araştırmacılar Ubeydullâh Han'ın şairlik yönünü zayıf bulurlar (Köprülü 1977: 312). Bu konuda Ahmet Ateş'in tesbiti önemlidir (Ateş 1964: 130):

"Bazı eleştirmenler 'divanında... lirik parçalardan ziyade, dinî ve ahlakî mevzulara ait manzumelere, yesevî hikmetleri tarzında hece vezni ile ve dörtlükler ile yazılmış sûfiyâne şiirlere tesadüf olunur.' diyerek onun şairlik değerini küçümseyen anlatımlar kullanmışlardır. Fakat Ubeydullâh Han dinî ve ahlakî konularda gerçek bir lirizme varmağı başarmış büyük bir şairdir. Düşmanı bir aileye mensup olan Sâî Mîrzâ onun iyi bir şair olduğunu kabul ettiği gibi, aynı düşman ailenin hizmetinde eserini vermiş bulunan Hasan Bik Rumlu da onun şiirde eşsiz olduğunu söylemek zorunda kalmıştır."

Eserleri ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Divan Yazmaları:

Ubeydullâh Han'ın beşerî konulu şiirlerini muhtevî divanının farklı yazmaları vardır. Bu yazmalar üzerinde yaptığımız çalışmada (British Museum, Üniversite ve

Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshaları); yaklaşık 300 gazel, 1 terci'bend, 85 rübayi ve 8 fert tesbit edilmiştir. Kuşkusuz bu sayı, özellikle divanın Taşkent nüshasının da taranması ile kesinlik kazanabilir.

Dîvan-ı 'Ubeydullâh Han, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nu.: T.Y. 1988 (75 yaprak), müstensihî Muzaffer Şirvanî, istinsah tarihi H 958/ M. 1553. Bu nüsha metinde Ü. olarak kısaltılmıştır.

Dîvan-ı Hazret-i 'Ubeyd Han, Topkapı Enderun Kütüphanesi Nu.: 2381 (21a-41a). İstinsah tarihi yoktur.

Dîvan-ı 'Ubeydî, British Museum Nu.: Add 7909'da kayıtlı, Sultan Ali el-Meşhedî hattı ile yazılmıştır, üzerinde tarih yoktur, ama Sultan Ali el-Meşhedî tarafından yazıldığına göre Ubeydullâh'ın bizzat gördüğü ya da yazıldığı yıla yakın bir tarihte istinsah edilmiş olduğu söylenebilir. Mevcut yazmalar içinde en iyi korunmuş olan bu yazmadır.

Külliyât. Taşkent Özbekistan İlimler Akademisi, Kol Yazmaları Kütüphanesi Nu.: 8931. Mîr Hüseyin el-Hüseyinî el-meşhur Mîr Külengî el-Kâtip tarafından ta'lik hatla H.991/ M.1583 yılında istinsah edilmiştir. Her yaprak iki sütun hâlinde düzenlenmiş yaklaşık 16 satırdan oluşmaktadır. Külliyat içinde Farsça divan, ile Farsça bir manzume (1a-97b); Arapça *Makalat* (98b-209b), Türkçe *Kitâb-ı Mukaddimetü's-Salât* (110a-114a), Hikmetler (114a-201b), *Hadis-i Nebî'ning Tercemesi* (202a), Türkçe Dîvân (203b-314b), *Salavât-nâme*, *Sakînâme*, *Şevknâme*, *Sabr-nâme*, *Gayret-nâme*, *Mesnevî*, *Muamamma*, terci'-bend ve manzumeler bulunmaktadır (314b-345)⁷. (Eckmann 1996: 408-9).

Ubeydullâh Han'ın Hikmetlerini Muhtevî Yazmalar:

Bu makaleye konu olan hikmetler Nuruosmaniye Kütüphanesinde 4436 (eski numara: 5000/2) numarada, *Risâletün fi'n-Nesâyih ve'l-hikem/ Hikemiyat* adı altında kayıtlı bulunmaktadır. Bu yazmada toplam 196 adet manzume bulunmaktadır. Dîvân'daki hikmetlerden beşi Arapça, diğerleri Türkçedir. Hikmetlerin dışında yazmada; iki matla, beş rubâyî, bir terci'bend, üç Elif-nâme, Salavât-nâme, Gayret-nâme, Sabr-nâme, ve Şevk-nâme bulunmaktadır. Taşkent'teki Külliyat üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda Nuruosmaniye ve Câmî'ü'l Me'ânî' yazmalarında bulunmayan hikmetler eklendiğinde hikmet sayısı yaklaşık iki yüz elliye ulaşmaktadır.

Bunların dışında Nuruosmaniye Kütüphanesi 4904 numara altında kayıtlı bulunan ve Muharrem Ergin tarafından tanıtılmış olan, 315 yapraklı Câmî'ü'l-

7 Bu bilgiler J. Eckmann'dan alınmıştır: Eckmann, J (1965), "Çağatay Dili Örnekleri IV, Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", **TDED XIII**: 43-74

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

Me'ânî adlı mecmuanın 196a-212a yaprakları arasında Ubeydullâh Han'ın şiirleri vardır (Ergin 1949: 540-542). Dinî-tasavvufî içerikli çoğu manzum bu mecmua, H.940/ M. 1534 yılında Ubeydullâh Han'ın sağlığında İstanbul'da yazılmıştır.

Ubeydullâh Han'ın hikmetlerinden bir kısmı da dağınık olarak *Bakırgan Kitabı*'nda ya da Yesevî dervişlerinin hikmetlerinin toplandığı *Divân-ı Hikmet* nüshalarında bulunur. Bunlardan biri de Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Efendi Kitapları, Manzum Nu.: 17'de kayıtlı olan yazmadır.

Tarafımızdan yayına hazırlanan bu hikmet yazmalarından Nuruosmaniye [NO] yazması esas alınmış ve bu yazma Taşkent [T] Camii'l-Me'ânî [CM], İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi [Ü], British Museum [BM] nüshaları ile karşılaştırılarak edisyon kritik yapılmıştır. Bu nüshalar dışında Ahmed-i Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* nüshalarında, *Bakırgan Kitabı*'nda Ubeydullâh Han'a ait olan hikmetler tespit edilmiş, ancak diğer nüshalarla çok farklılık gösterdikleri için metne dahil edilmemiştir.

Ubeydullâh Han'ın Dinî Eserleri:

Terceme-i Kavâ'idü'l Kur'ân ve Fevâ'idü'l Furkan, Kasım Bin Muhammed tarafından H. 930/ M. 1524 yılında yazılmış, Kur'an okuma bilimine ait Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir eserdir. Yazması Milli Kütüphane'de Yz. A 4690 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Ateş 1964: 127-135).

Kitābu Muḳaddimetü's-Şalāt. Manzūmetü'n-fi Ḥaḳḳ-I Mesāy'ili'l-Vuzū' ve 's-Şalāt. Ubeydullâh Han'ın bu risâlesi bugüne kadar yapılan çalışmalarda yanlışlıkla Nâm-ı Hak (Seyhan Alishik 2003: 22-23) adı ile kaydedilmiş olan namaz bilgisine ait bir mesnevidir. Süleymaniye Tercüman Kitapları Nu. Y.169, Nuruosmaniye Nu. 4909, Nuruosmaniye Nu. 4904 ve Taşkent'teki Külliyyat içerisinde nüshaları vardır.

Bunların dışında Eyyühe'l-veled (Vasiyetnâme)⁸, İbrâhim-nâme ya da Dasitân-i İbrâhim mesnevisi⁹, Fıkıh ilmiyle ilgili risaleleri ve Çağatayca bir Kuran tefsiri olduğu söylenmektedir (Ateş 1965: 133; Zülfikar 1974: 179).

⁸ Zeki Velidi Togan, 1917-1920 yılları arasındaki hatıralarında: “Yaryaklak'taki gezisi esnasında Ömer Hacı adındaki birinin çadırındaki babaannesinden kalma sandıktaki yazmalar arasında " XVI'ncı asrın ilk yarısında yaşayan meşhur Özbek hükümdarı Ubeydullah Hanın Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilde yazdığı şiirlerin mecmuası ve 'Eyyuha l-veled', yani 'ey çocuğum' ünvanıyla oğlu için yazdığı vasiyetnamesi vardı. Bu müzeyyen nüsha Ubeyd Hanın kendi zamanında yazılmıştı ve Ömer Hacı'nın, tarih kitaplarında ismi geçen büyük babasına nisbet edilen notlarını da ihtiva ediyordu..... Bu konuşmalardan bir ay sonra, Sengzar nehri havzasını kâmilen işgal etmiş olan Kızıl Ordunun, Ömer Hacı'nın evlerinden ve ailesinden hiçbir eser bırakmadığını Semerkand'da TMB Kongresi zamanında haber aldık. Fakat kıymetli

Türkçe eserleri dışında Arapça Makâlât (Arapça şiirler), Farsça Divan ve Cihangirnâme adlı Farsça mesnevisi bulunmaktadır.

Cahit Öztelli, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde Ubeydullâh Han'ın Mesâ'ilü's-şalât, Gayret-nâme, Farsça Cihângir-nâme ve bir hadis tercümesi olduğunu haber vermişse de bu yazmayı adı geçen kütüphanede tesbit edemedik. (Öztelli 1959: 335)

Ubeydullâh Han'ın Eserleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar:

Ubeydullâh Han'ın Dîvân'ı İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsünde Neşe Alparslan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır (Alparslan 1968). Daha sonra J. Eckmann Ubeydullâh Han'ın şiirlerinden seçmeler yayımlamıştır (Eckmann 1965 43-47). Özbekistan'da A. Hayitmetov tarafından divanın Taşkent nüshasından seçilmiş şiirler yayımlanmıştır (Hayitmetov 1994). Bu yayından Ubeydullâh dîvânının diğer nüshalarında örneği bulunmayan tuyug'ları olduğunu öğreniyoruz. Ubeydullâh Han ve şiirleri üzerine Kemal Eraslan'ın da makaleleri vardır (Eraslan 1986a, 1986b). Önal Kaya, Ubeydullâh Han'ın Arapça hikmetleri, üç elif-nâme, matla, ruba'î, kıt'a ve bir de terci'bendini ve hikmetlerden seçmeler yayımlamıştır (Kaya 2001). Talip Yıldırım ise Kitâb-ı Muqaddimetü's-şalât'ı yayımlamıştır (Yıldırım 2003).

Ubeydullâh Han'ın Hikmetlerinden Örnekler

Hikmet, dinî tasavvufî konularda yazılmış vezinli kafiyeli şiir demektir. Bunlar, tasavvufun inceliklerini, Yesevîlik tarikatının âdâp ve erkânını öğretmek ve benimsetmek amacı ile yazılmışlardır. Hikmetleri diğer dinî şiirlerden ayıran yanı, biçim ve dil özellikleridir. Gazel tarzında aruz vezni ile yazılmış hikmetlerin yanı sıra, millî şiir biçimi olan dörtlük ve hece vezni ile yazılmış hikmetler de vardır (Eraslan 2000: 36-40). Ubeydullâh Han hikmetlerinde aruz vezninin yanı sıra, hece veznini de ustalıklı kullanarak, Türk millî veznini on altıncı yüzyılda canlandırmış ve Türkçe ile geleneksel ölçülerde şiir yazmak yolunda kendisinden sonrakilere öncülük etmiştir. Fuat Köprülü'nün bu konu hakkındaki isabetli teşhisleri şöyledir:

".....Eski halk edebiyatı unsurlarının çok basit dinî - sūfiyâne telâkkiler karışmasından hâsıl olan ve edebiyat tarihinde *hikmet* tarzı adını alan bu edebî an'ane, Timurlular devrinde klâsik Çağatay edebiyatının hâkim bulunduğu yüksek muhitlerde ehemmiyetini büs-bütün kaybetmiş ve sâdece halk tabakasına mensup derviş zümreleri arasında yaşamağa devam etmişti. Hâlbuki Şeybânî ve bilhassa Ubeydullâh Han tarafından, bu yolda şiirler

eserlerden hiç olmazsa bazılarını müzeye intikal ettirip ettirmedini öğrenemedim" der. (Togan 1969:417-418)

9 Nüshaları Bakırgan Kitaplarında matbu olarak yer almaktadır: *Bakırgan Kitabı*, Kazan 1301: 66-69; *Bakırgan Kitabı*, Sn Petersburg 1863: 51-54.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

yazılması, yüksek sınıflar arasında, hikmet tarzının moda olmasını intac etti ki, bunu boz-kır kültürünün bir te'siri olarak, kabûl etmek lâzımdır. Baykara-Nevâî devri medeniyetine ve onun mahsûlü olan tamamıyla bedi'î mâhiyetteki klâsik Çağatay şiirine karşı büyük bir hayranlık besleyen Özbek hanlarının Yesevîliğin edebî an'anelerine karşı gösterdiği bu bağlılık , sırf dinî ve mistik âmillere dayanmakta idi.” (Köprülü 1972 :162-3, 169, 170).

Yesevi'ye Övgü

Hikmet¹⁰

Ve lehü eyzân hâzret-i sulţân h̄vāce Aḥmed Yesevî'ning medhi

rahimehu'llahu 'aleyh

Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

- - + -/- - + -/- - - + -/- - - + - (Hece: 8+8)

Barça meşâyîḥ serveri sulţân H̄vāca Aḥmed Yesevî
Sansız mürîdler reh-beri sulţân H̄vāca Aḥmed Yesevî¹¹

Hızır atanıḡ hem-rehi āgāhlarnıḡ āgehi
Dāyim ilāhî vālihi sulţân H̄vāca Aḥmed Yesevî

Allāh zikri hem-demi barça velîler a'zāmı
Sırr-ı ilāhî maḥremi sulţân H̄vāca Aḥmed Yesevî

Hem 'ışık ehli şādıkı 'uşşâk ḥayl-ı Vāmıḡ'ı
Dīdār genci 'āşıkı sulţân H̄vāca Aḥmed Yesevî

¹⁰ Nuruosmaniye yazması Nu. 5000/2: 135^a, Taşkent yazması Nu. 8931: 192^a.

¹¹ Bütün manzumede bu okuma biçimiyle ikinci dizeler ne aruz ne de hece veznine uymamaktadır. Ancak ikinci dizeler *H̄vāc' Aḥmed Yesevî* biçiminde okunduğunda, ya da *sulţân Aḥmed Yesevî* biçiminde okunduğunda vezne uymaktadır. Bu manzumede olduğu gibi kimi hikmetlerin taktii hem hece hem de aruza uygun olarak yapılabilmektedir. Kannaatimizce, Türk edebiyatında hece vezninden aruz veznine geçiş süreci ile ilgili *hikmet* vezinleri üzerinde yapılacak bir çalışma hece vezninden aruz veznine geçiş ile ilgili ufuk açıcı bilgiler verebilecek niteliktedir.

Oğlı şehîd olğan zamān birdi haber biz nā-tüvān¹²
ilk<ı> atın birdi revān sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

*Lā-zāle re'sü's-sābirîn manzûru küllü'n nāzirîn*¹³
Sulţān-ı küllü'l-‘ārifîn sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

Baḥt u sa‘ādet aḥteri cān maḥzeniniṅ cevheri
Ḥikmet biḥārî gevheri sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

Ey dōst kân-ı merḥāmet hem baḥr-ı ‘ilm-i ma‘rifet
Sulţān-ı mülk-i ‘āfiyet sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

Köṅlümde ḳalmasdur ḡamım sır kibi bolsa maḥremim
Ger bolsa bir dem hem-demim sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

Bolğan hevā yolıda sed, eylep hevā işini red
Eyler barımızge meded sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

‘İzzet semāsi ḥāveri hem ‘ışḳ mülki dāveri
Miskîn ‘Ubeydî yāveri sulţān H^Vāca Aḥmed Yesevî

Ubeydullâh Han’ın Yesevî Hikmetleri İle Örtüşen Hikmetlerinden Örnekler

Ubeydullâh Han’ın divan yazmalarındaki hikmetleri Yesevî’ye ait olduğu kabul edilen hikmetlerle karşılaştırıldığında hikmetler; içerik, biçim, vezin (aruz ve hecenin belli kalıplarını kullanmaları bakımından) ve özellikle Eski Türk şiirinden beri Türk şiirinin vaz geçilmez ahenk unsuru olan iç ve son seste gerek ses gerek gramer uyağı kullanımında da büyük bir ortaklık görülür. Bu bakımdan Ubeydullâh Han’ın kimi hikmetleri Yesevî hikmetlerine birer nazire gibidir. Makalenin hacmini aşmamak için burada karşılaştırmalı olarak Yesevî’den ve Ubeydullâh Han’dan iki hikmet metni vermekle yetinilecektir:

¹² Menkıbeye göre Ahmed-i Yesevî’nin İbrâhim adlı bir oğlu olmuşsa da, Ahmed-i Yesevî hayatta iken vefat etmiştir (Eraslan 2000: 17)

¹³ “Sabredenlerin ömrü uzun olsun ve onlara bakanlar tarafından da (bu durum) görülsün (idrak edilsin).” Mealinde kelam-ı kibar.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

Yesevî: (Eraslan 2000: 340)

‘Işkıñg kıldı şeyda mini cümle ‘âlem bildi mini
Kayğum sin sin tün ü küni minge sin ok kirek sin

Taala’llah zihi ma’nâ sin yarattın cism ü canı
Kullık kılсам tünü küni minge sin ok kirek sin

Közüm açdım sini kördüm, kul könnüñlüni singe birdim
Uruğlarım terkin kıldım, minge sin ok kirek sin

Sözleşem min tilimde sin közleşem min közümde sin
Köñglümde hem cânımda sin minge sin ok kirek sin

Fedâ bolsun singe cânım töker bolsañg minim xanım
Min kulunğ min sin sultânım minge sin ok kirek sin

‘Âlimlerge kitap kirek, süfilerge mescid kirek
Mecnunlarga Leyla kirek minge sin ok kirek sin

Gafillerge dünya kirek akillerge ukba kirek
Vâ izlerge minber kirek minge sin ok kirek sin

‘Âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşı kilse
Allâh minge ruzi kılса minge sin ok kirek sin

Uçmah kirem cevlan kılam ne hurlarğa nazar kılam
Anı munı min ne kılam minge sin ok kirek sin

Hace Ahmed’dür minim atım tün ü küni yanar otım
İkki cihanda ümidim minge sin ok kirek sin

‘Ubeydî:¹⁴

Hişmet

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- + - - / - + - - / - + - - / - + -

Yâ Rabb sin-sin ilâhım mañğa sin oğ kirek-sin

Hem püst ü hem penâhım mañğa sin ok kireksin

¹⁴ Taşkent yazması Nu. 8931: T 183a.

Sin-sin mininġ ma'būdum hem murād u maqsūdum
Yā vācibe'l-vücūdum maŋga sin oġ kirek-sin

Ġāfur-sin vü hem Kerīm ü hem 'Alīm ü hem Hekīm
Hem Raḥmān ü hem Raḥīm maŋga sin oġ kirek-sin

Köŋlümde sin yā Raḥmānġ tilimde sin her zemān
Cānımda sin cāvidān maŋga sin ok kireksin

Sinsiz devlet kirekmes fāni ni'met kirekmes
Bāķī cennet kirekmes maŋga sin oġ kirek-sin

Dīni kirek cāhidġa 'uķbā kirek 'Ābidġa
Uçmaġ kirek zāhidġa maŋga sin oġ kirek-sin

Maŋga me'vā kirekmes, bil māsivā kirekmes
Özge Mevlā kirekmes maŋga sin oġ kirek-sin

Ķul 'Ubeydī Ķur'ān'da oġup aytur beyānda
Bildim ikki cihānda maŋga sin oġ kirek-sin

Yesevî: (Eraslan 2000: 260)

Hîç bilmedim niçük kiçti 'ömrüm mininġ
Sorar bolsa min kul anda ne kılġay min
Neteg bolġay yolġa salsanġ min 'âcizni
Sorar bolsa min kul anda ne kılġay min

Yoldın çıkıp azġanımnı bilmdim min
Hak sözini kulaġıma almadım min
Bu dünyadan kiterimi bilmedim min
Sorar bolsa min kul anda ne kılġay min

Öktenlerdin 'ibret alıp yoġla kirmey
Nevhâ feryad aytıp anda örtey yanmay
Kiçe kündüz yörmiş min özni bilmey
Sorar bolsa min kul anda ne kılġay min

Cānıġ çıkıp teninġ yatur tar lahidde
Sorġuçular kilip sorsa ol hâletde
Akar yaşıım kiter hûşum ol vakitde
Sorar bolsa min kul anda ne kılġay min

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

Ėâfillikde yöriding sin it idik kizip
Tening yatur tar lahidde asru şişip
İş kılmadınĖ sin TenĖrige kögsin tişip
Sorar bolsa min kul anda ne kılĖay min

Kul Hâce Ahmed bu dünyâda tevbe kılĖıl
Tevbe kılıp yol başığa barıp turĖıl
Hâs kullar dik azuĖunu alıp yörgil
Sorar bolsa min kul anda ne kılĖay min

‘Ubeydî:¹⁵

Hikmet
(hece: 4+4+4)

Ėaflet bile ötti döstlar bolĖan yaşım
Ėasret bile tinmey ağar közdin yaşım
YazuĖ bile toldı mininĖ iç ü taşım
Soruğ bolsa-min Ėul anda ni ayĖay-min

Nefis yüzün körüp anĖa bolmuş-min yâr
Ol sebebdin rûğım mindin olmuş bî-zâr
Yüz minĖ anĖa ĖulluĖumda taĖşîrim bar
Soruğ bolsa min Ėul anda ni ayĖay-min

YoĖtur yavuz işlerimge Ėadd u Ėâyet
Ėulmım bile yazuĖımĖa hem nihâyet
Şâdır bolur her kün mindin köp cinâyet
Soruğ bolsa-min Ėul anda ni ayĖay-min

Burun nefsim râyı birle işler Ėıldım
Nedâmatlık ilge barıp soĖĖ Ėaytıldım
NedâmatnınĖ anda şüdü yoğın bildim
Soruğ bolsa min Ėul anda ni ayĖay-min

¹⁵ Nuruosmaniye yazması Nu. 5000/2, 105^a, CM (Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu: 4904): 207^a, Taşkent yazması Nu. 8931: 175^a, Eckmann XLII, Kaya 2003: 66-67.

Ey refîkîm Hâk buyurğan işni kılmay
Cāhiller dik özge işler kıldım bilmey
Luţfi birle yazuklarım ger basılmay
Soruğ bolsa-min kıl anda ni ayğay-min

Yoktur mininġ Hâk'ka lâyıq kılğan işim
Dünyâ üçün bolğan imiş her sağışım
Ökünç bile ötti taķı yaz u kışım
Soruğ bolsa min kıl anda ni ayğay-min

Nefs ü hevâ haylı bile barışmış-min
Ġaflet cāmın alar bile yarışmış-min
Dünyâ içre 'aceb ilge qarışmış-min
Soruğ bolsa min kıl anda ni ayğay-min

Mücrimlerġa cānım meġer қоşulmağay
Münker ü Nekir iliginde қutulmağay
'Afv bolup yazuқımdın sorulmağay
Soruğ bolsa min kıl anda ni ayğay-min

Helâl üçün birmek kirek hisâb anda
Haram üçün çıkmek kirek 'azâb anda
Kıl 'Ubeydî yitip maŋa hitâb anda
Soruğ bolsa min kıl anda ni ayğay-min

Kıl 'Ubeydî'den İki Hikmet Örneġi:

Hikmet¹⁶

Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

- - + - / - - + - / - - + - / - - + -

Ay yâr şevkıñġ barıda Allah di Allah di
Bu nev' zevkıñġ barıda Allah di Allah di

Nefs ü hevâdın kiçsenġ Allah di Allah di
İkki serâdın kiçsenġ Allah di Allah di

¹⁶ Taşkent yazması Nu. 8931 :194b/10.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

Ġıybetni koyup ey köngül ‘aynı tutup ey köngül
Tinğrige uyup ey köngül Allah di Allah di

Bolay disenğ Allah ile süz ü eşerlik āh ile
Allah dir agāh ile Allah di Allah di

Cābbār’ımız Allah-dur Qahhārı’ımız Allah’dur
Ġaffar’ımız Allah-dur Allah di Allah di

Hem zāhir itken bizni ol hem zākir itken bizni ol
Hem şākir itken bizni ol Allah di Allah di

Yādıñız kılay ey muhterem devlet turur bolsanğız ‘adem
Bil-kim ġanīmet durur bu dem Allah di Allah di

Ĥalvet ġanīmet yā aħı, soħbet ġanīmet ya āħı
Furşat ġanīmet ya aħı, Allah di Allah di

Estağfiru’llāh her seher müstağfirīn dik ey beşer
Disenğ yāver kılarıñg kiter Allah di Allah di

Maqşūd eger ol yārdur, maṭlub eger dīdardur
Tā cān ‘Ubeydī bardur Allah di Allah di

Ĥikmet¹⁷
(hece: 7+7)

‘Āşık isenğ çın Ĥaḳ’ka yatsanğ tursanğ hū digil
Qopsanğ yörsenğ Ĥaḳ içre hem oltursanğ hū digil

Hūdur ‘āşık murādı kitmes andın hū yādı
Ağzıda hū feryādı feryād itip hū digil

Cānıñgdın hem ol yaḳīn bardur sanğa ey reh-bīn
‘Ālem hāyy u hūyunğdın tolsa dağı hū digil

¹⁷ Nuruosmaniye yazması Nu. 5000/2, 96^a: CM (Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu: 4904) 206^a. Taşkent yazması Nu. 8931 167^b.

Hūsuz tende cān kılmas, ğayrığa cān kōz salmas
Cān hū dimey tinç almas, tā cān bardur hū digil

Cānıñg hū dir ğāfil-sin, asru ğāfil cāhil-sin
Hem mest-i lā-ya'kıl-sin, hūş-yār olup hū digil

Hū dip ğāfil bolmağıl, bolsanğ bolur düşmen bil
Til ü köñgölñi bir kıl, ğāfil bolmay hū digil

Ġāyib irmes közünğdin körme yırak özünğdin
Sır fāş olur sözünğdin söznı koyup hū digil

Hū yādında tapar-sin her dem anğa yalbar-sin
Bu demni ya tapar-sin ya tapmas-sin hū digil

Her āşık kim şādıkdur, yaratğanğa lāyıkdur
Ol hem anğa 'āşıkdur, 'āşık bolup hu digil

Hū zıkrını 'āşık sal, hālīm bolsun disenğ hāl
Til bolmasdın burun lāl, hālet bile hū digil

Ķul 'Ubeydī Mevlā hū aytur cümle eşyā hū
Lā ilāhe illā hū zıkrın aytıp hū digil

DEĞERLENDİRME:

Süphesiz Türk siyasî tarihinin önemli hanlarından olan Ubeydullâh Han, bizzat kendisinin yazdığı eserler ve döneminde nezareti ya da yönlendirmesi ile yazılan eserler incelenmek suretiyle Türk kültür tarihi, din ve düşünce tarihi bakımından üzerinde karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gereken bir kişidir. Biz bu çalışmamızda onu çağdaş Özbekistan'da bugün de etkisi son derece kuvvetli olarak devam eden Yesevîlik kültürü ve Yesevî takipçiliği çerçevesinde ele aldık. Bu takipçilerin Batı Türklük alanındaki devamı ya da yansımaları üzerinde, özellikle metinlerden hareketle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar sonrasında Türk din terminolojisi ve Türk sufi edebiyatı daha doğru bilgiler üzerine oturtulacaktır.

Kaynaklar

- AÇIKGÖZ, Özkan (2002), "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin 'Türk Müslümanlığı' Zaviyesinden Tahlili", **Bilgi**, Kış: 25-56
- AKA, İsmail (1996), "Ortaasya'da İslamiyetin Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevgisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri- Fikirleri- Tesirleri*, Seha Neşriyat, İstanbul.
- ALİŞİK, Gülşen Seyhan (2002), *Nâm-ı Hak* (Metin-Tercüme-Dizin-Tıpkıbasım), İstanbul.
- ALPARGU, Mehmet (1992), "Bir Özbek Hanı Ubeydullâh Han", **TK**, 346: 339-351.
- ALPARSLAN, Neşe , 1968: *Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği*, İÜ. Edebiyat Fak. Türkiyat Enst. Tez Nu. 812
- AŞKAR, Mustafa (2001), *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/2739.
- ATEŞ, Ahmet (1964), "Ubeydullâh Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri", **TDAYB 1964**, Ankara: 127-135.
- AZMİ, Bilgin (1995), "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", **İlmî Araştırmalar**, I, İstanbul: 61-82.
- BARDAKÇI, M. Necmeddin (2002), "Şâh-ı Nakşebend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", **Türkler**, 5, Ankara: 552-560.
- BARTHOLD, V. V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK.
- BARUTCU-ÖZÖNDER, Sema (1996), *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Ankara: TDK Yayın Nu. 656.
- BEKCANOV, İsmoil (1993), *Hasanhoca Nisoriy Muzakkiri Ahbob (Dustlar Yadnoması)*, Toşkent: Abdulla Kadiri Nomıdağı Halg Merosi Neşriyeti.
- BODROGLİGETİ, A.J.E. (1972), "İslamic Terms in Eastern Middle Turkic", **Acta Orientalia Scientiarum Hungaricae** XXV: 355-367.
- BODROGLİGETİ, A.J.E. (1983), "Sheykh Sharaf's 'Mukaddimetu's-Salât' in Eastern Turkic: An Early Central Asian Popular Manuel on İslam", **UAJh** 55: 92-142.
- BREGEL, Y[uri] (1990), "The Khanate of Bukhara and Khorasan", **Encyclopædia Iranica** (Ed. Ehsan Yarshater), Routledge- Kegan Paul, Lndon-Boston and Henley: Vol IV p., 521-524.
- BREGEL, Y[uri] (1990), "Bukhara III After the Mongol Invasion", **Encyclopædia Iranica** (Ed. Ehsan Yarshater) Routledge- Kegan Paul, Lndon-Boston and Henley: Vol IV p. 515-521.
- BUELL, P. D. (1979), "Sino-Khitian administration in Mongol Bukhara", **Journal of Asian History**, 13/2: 121-151.
- ECKMANN, János (1966), *Chagatay Manual*. Bloomington.
- ECKMANN, Jánosh (1964), "Die Tschaghataische Literature", **Philologiae Turcicae Fundamenta**, 2, Wiesbaden: 364-365.
- ECKMANN, Jánosh (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev.: Günay Karağaç), İstanbul.
- ECKMANN, Jánosh 1996), "Çağatay Dili Örnekleri IV Ubeydullâh Han'ın eserlerinden Parçalar", *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Haz.:Osman Fikri Sertkaya), Ankara: 407-438.
- ERASLAN Kemal (1973), "Halis'in Hikmetleri", **TDED XX**, , İstanbul: 105-106.
- ERASLAN, Kemal (1986^a), "XVI. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı: Ubeydullâh Hân", **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri**, 4.: 339-351.
- ERASLAN, Kemal (1986^b), "Çağatay şiiri", **Türk Dili Türk şiiri Özel Sayısı 11** (Divan şiiri), sayı 415,416,417, Ankara: TDK Yay, 687-692.
- ERASLAN, Kemal (2000), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser

- ERGIN, Muharrem (1949), "Câmi-ül-Me'âni'deki Türkçe Şiirler", **TDED**, 3, Ankara: 539-569.
- FERİDUN BEG AHMED (1274/1858), *Mecmua-i Münşa'âtüs.-Salâtin* [ikinci tab], İstanbul.
- GÜNDOĞDU, Abdullah (2002), "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", **Türkler**, 8. Cilt, Ankara: 606-616.
- Fazlullâh Ruzbehânî HUNCÎ. *Kitâb-i Sülûkû'l- Mülûk*, BM. Or. 253.
- FRYE, N. Richard (1990), "Bukhara in Pre-Islamic Times", **Encyclopaedia Iranica**, Vol. IV, p. 512, Routledge and Kegan Paul, London and New York.
- HAYİTMETOV, A. (1994), *Kul Ubeydî Vefâ Kulsang" Türkî Divândan Numûneler, Taşkent.*[Tanıtması için bakınız: Özdarendeli, Çağrı (1997), "Abdulkadir Hayıtmotov, Çağatay Edebiyatında Kul Ubeydî", **Türk Kültürü**, 413 (35) Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay, 543-546.)
- HEREVİ, Najeib Mayel (1999), *Mozakker-i Ahbâb (Reminiscent of friends) , Persian literature and culture in 10th Century hicrî, Sayyed Hassan Khâjeh Naghîb al-ashraf Bokharien Niknamed Nethârie*, Neşr-i Merkez: Tehran.
- Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, Erdem.** C2/21 1995, Ankara
- HOFFMAN, H. F.(1969), *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Vol. 6.
- HONCI, Fazlullah Bin Ruzbehânî: *Kitâb-i Sülûkû'l- Mülûk*, BM. Or. 253.
- HONCI, Fazlullah Bin Ruzbehânî (1962), *Mehmân-Nâme-ye Bokhârâ* [edited by SOTODEH, Manoocehr] Tehran.
- HOWORTH, H. H (1880). *History of Mongols*, Part II, London , s. 712-723.
- KHWACA BAHA AL-DIN NİTHARİ BUKHARİ (1969), *Mudhakkir-i Ahbâb*, [Edited with Critical Notes and Introduction, Syed Muhammed Fazlullah]
- GHULEM SORVAR (1939), *History of Shah Ismail Safawî*, Aligarh.
- KAYA, Önal (2001), "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III 'Ubeydu'llâh Hân: Arapça ve Türkçe Hikmetler", **Türkoloji Dergisi**, XIV(1), Ankara: 27-59.
- KAYA, Önal (2003), *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerîf(XII. yüzyıl)*, Bişkek.
- KH^WACA BAHA AL-DN NİTHARİ BUKHARİ (1969), *Mudhakkir-i Ahbâb*, [Edited with Critical Notes and Introduction, Syed Muhammed Fazlullah].
- KILIÇ, Nurten (1999), *Siyasal kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KILIÇ-SCHUBEL, Nurten (2002), "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet Hâkimiyet ve Hukuk", **Türkler**, 8, Ankara: 624-633.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1977), "Çağatay Edebiyatı", **İA**,3. İstanbul: 270-323.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1989⁸), *Edebiyat Araştırmaları II*, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- KURNAZ, Cemal- TATCI, Mustafa (2000). *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara: MEB Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:1177.
- KUT, Günay (1989), *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu I*, İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1972), "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", **TDAYB**, Ankara: 35-80.
- LOWICK, N.M. (1966): "Shaybanid Silver Coins", *Numismatic Cronicle*, ser. 6-7.
- MA'RUF OV, Z. M. (1981), *Uzbek Tilining İzâhli Lugati*, I A-R; II R-X, Moskva.
- MORGAN, David (2000), *The Mongols*, Blackwell Publishers, Oxford.

YESEVÎ TAKİPÇİSİ OLARAK UBEYDULLÂH HAN

- OCAK, Ahmet Yaşar (2006), "Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik", Talat Sait Halman ve diğerleri (ed.), *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yay.: 591-606.
- ÖZERGİN, M. Kemal (1980), "Dinî Tasavvufî Edebiyatımızda Divan-ı Hikmet", *Nesil Dergisi* 4/45-46, s. 8-12.
- ÖZTELLİ, Cahit (1959), "Fuzûlî Bibliyografyası'na Yeni Katmalar", *Türk Dili*, VIII (90), Ankara: 335
- SAVORY, R. M. (1987), *Studies on the History of Safavid Iran*, London.
- ŞARIPOV, Cumaniyaz (1965), *Uzbekistanda Tarcıma Tarihıdan*. Taşkent, Özbekistan CCR "Fan" Neşriyatı.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ, H. (1293), *Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, İstanbul.
- SCHIMMEL, A. (1960), "Some Notes on the Cultural Activity of the First Uzbek Rulers", *Journal of the Pakistan Historical Society*, Vol: VIII/IV: 149-166.
- SÜLEYMAN BOKİRGONİY (1991), *Bokırğon Kıtobi*, Yazuvçı Neşriyeti, Taşkent
- TOGAN, Zeki Veldî (1953), "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 523-529.
- TOGAN, Zeki Veldî (1969), "Hâtıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri", *Köprülü Armağanı*, İstanbul: Tan Matbaası.
- TOGAN, Zeki Velidi (1981²), *Bugünkü Türkili ve Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- TOLSTOV, S.P., NAIYEV, R.N., GULAMOV, Y.G.,(1956), *Uzbekistan SSR Tarihi*, II Cilt, Taşkent.
- TÜNER, Osman O. (1995), "Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlerve Yesevî'nin Rolü", *Milletlerarası Hoca Ahmad Yesevî Sempozyumu*, Kayseri: 361-368.
- VAMBERY, Armin (1873), *History of Bokhara*, London.
- YILDIRIM, Talip (2003), "Ubeydullâh Han: Risâle-yi Fi- Hakk-ı Mesâil-i Vuzû", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14, Niğde:127-164.
- Tevârih-i Güzide-i Nusret-nâme*. BM. Or. 3222 (müellifi belli değildir)
- ZÜLFİKAR, Hamza (1974), "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", *Türköloji Dergisi*, C.:VI, sayı:1, Ankara.